

А.А. Музика

(заступник директора з наукової роботи
Державного науково-дослідного інституту митної справи,
доктор юридичних наук, професор)

О.П. Горюк

(доцент кафедри галузевих правових наук
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
кандидат юридичних наук)

ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПОНЯТТЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Дослідженню питань про призначення покарання присвячено чимало монографій, дисертацій, інших наукових праць. Вчені та практики на належному рівні висвітлюють аналізовану проблему у площині загальних і спеціальних засад призначення покарання.

Водночас доводиться констатувати, що саме поняття «призначення покарання» юристами визначається доволі рідко. Переважна більшість спеціалістів або взагалі оминають це питання, або лише констатують: призначення покарання – завершальна (при цьому – найважливіша) стадія кримінального судочинства [1, с. 6; 2, с. 3; 3, с. 136; 4, с. 138 – 148; 5, с. 573 – 577; 6, с. 291 – 294; 7, с. 129 – 133; 8, с. 216; 9, с. 158 – 160]. Нерідко автори обмежуються лише констатацією: призначення покарання полягає в обранні щодо особи, визаною вироком суду винною у вчиненні злочину (злочинів), конкретної міри покарання [10, с. 165]. Пояснень такому становищу, зауважує Є.В. Благов, може бути декілька: або все настільки просто, що не заслуговує особливого висвітлення, або, навпаки, все настільки складно, що навіть не варто намагатися це зробити, або причиною цього є певна традиція, що склалася у доктрині [11, с. 302].

Теоретичні положення щодо призначення покарання (як відповідного правового інституту) значною мірою отримали своє закріплення в Кримінальному кодексі України (ст.ст. 65 – 73 розділу XI Загальної частини). Аналіз зазначених статей дозволяє зробити такий висновок: діяльність суду у цій площині полягає у прийнятті рішення про обрання винуватому певного виду і міри покарання, яке буде відповідати меті покарання згідно з обставинами, що характеризують вчинений злочин та особу винного.

Низка юристів характеризують призначення покарання як визначення судом того, який вид і розмір призначеного пока-

рання буде достатнім для досягнення цілей покарання і відповідати всім вимогам закону й обставинам справи [12, с. 78; 13, с. 268]. Схоже визначення цього поняття формулюється і в багатьох монографічних працях. Призначенням покарання, – пише Є.В. Благов, – є прийняття, на підставі врахування відповідних обставин, і закріплення рішення про вид і розмір або лише вид покарання [11, с. 307]. Видається, що наведені визначення наділені лише мінімальним набором ознак, які мають бути присутні у визначенні поняття «призначення покарання».

Більш широко визначають поняття «призначення покарання» українські юристи. На їх думку, призначення покарання – це завершальний етап процесу обрання судом при постановленні обвинувального вироку конкретного виду, міри кримінально-правового впливу стосовно особи, визнаної винною у вчиненні злочину, тобто передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння, вчиненого умисно або з необережності [14, с. 162]. Подібне визначення цього поняття формулює Р.А. Рагімов [15, с. 9 – 10].

Безумовно, призначення покарання – це міждисциплінарний правовий інститут. Однак якщо розглядати призначення покарання виключно як кримінально-правове поняття, стає очевидним, що наведеним дефініціям притаманна «процесуалізація» такого поняття («завершальний етап процесу обрання судом при постановленні обвинувального вироку», «завершальний етап кримінального судочинства в суді першої інстанції»). Вважаємо також, що автори аналізованих визначень явно вийшли за межі поняття, яке вони характеризують і змістовно «перевантажили» його непотрібними, на нашу думку, ознаками (обрання «стосовно особи, визнаної винною у вчиненні злочину, тобто передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння, вчиненого умисно або з необережності»). Відомо, що питання про призначення покарання виникає вже після того, як у процесі судового розгляду повністю доведено, що підсудний винен в інкримінованому йому злочині й у вирокі суду відображена певна кваліфікація діяння [1, с. 6 – 7]. Отже, закріплювати аналізовані ознаки у визначенні поняття «призначення покарання» є зайвим.

На нашу думку, *призначення покарання* – це обрання судом на підставі положень кримінального закону і в порядку, передбаченому КПК України, такого виду і міри покарання, що визначається з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину та обставин, що його пом'якшують чи обтяжують, яке є необ-

хідним і достатнім для виправлення особи та запобігання новим злочинам.

Безумовно, визначити адекватне вчиненому злочину покарання надзвичайно складно. Свого часу М.І. Ковальов з цього приводу писав: «Відкрийте будь-яку книгу, присвячену злочинам. У ній ви зможете відшукати відповідь на саме складне запитання стосовно правил кваліфікації окремих випадків злочинної поведінки, однак ви вірогідно не знайдете аргументованої рекомендації щодо призначення покарання за них. Практично в жодному посібнику немає чітких, конкретних, недвозначних рекомендацій з приводу того, яку міру покарання застосовувати в певних ситуаціях за вчинене» [17, с. 86 – 87].

Висловлювання цього знаного юриста не втратило актуальності. Водночас треба зазначити, що вченими і практиками на сучасному розвитку кримінально-правової доктрини запропоновані різні моделі формалізації призначення покарання.

Формалізація призначення покарання – це підпорядкованість обранню судом виду і міри покарання за вчинений злочин системі встановлених в кримінальному законі (наголошуємо: саме у матеріальному праві. – А.М., О.Г.) правил, вимог, критеріїв, які обмежують можливість довільного призначення покарання [18, с. 26 – 35]. Авторські моделі формалізації призначення покарання запропонували, зокрема, дореволюційний вчений М. Д. Оранжеєв, норвезький криміналіст Н. Крісті, радянські юристи О.С. Горелік, В.І. Курляндський, А.І. Марцев, І.С. Ной, Д.О. Хан-Магомєдов, В.А. Чубарєв, сучасні російські науковці О.О. Арямов, С.І. Дементьєв, Д.С. Дядькін, українські дослідники О.М. Рева та Д.Г. Радов, Є.Ю. Полянський. Аналіз досліджень цих вчених дозволяє зробити висновок про те, що запропоновані авторами моделі формалізації призначення покарання ґрунтуються на різних підходах – суб'єктивному, об'єктивному чи об'єктивно-суб'єктивному. При цьому суб'єктивний підхід (зокрема, А.І. Марцев, І.С. Ной) спирається на пріоритет таких складових мети покарання, як спеціальна превенція та виправлення засудженого і передбачає застосування абсолютно невідзначених санкцій. Об'єктивний підхід (наприклад, О.О. Арямов, Н. Крісті, В.І. Курляндський, М.Д. Оранжеєв, Д.О. Хан-Магомєдов, В.А. Чубарєв) передбачає розробку суворо формалізованої моделі призначення покарання із застосуванням математичних методів. У свою чергу, об'єктивно-суб'єктивний підхід передбачає компроміс, що ґрунтується на поєднанні двох зазначених концепцій [16, с. 123 – 125].

Безумовно, жодна норма права не здатна охопити всієї множинності обставин, які мають визначати застосування кримінального закону. Очевидним є також і те, що свобода суддівського розсуду, переступаючи певні межі, зумовлює небезпеку постановлення помилок, а то і довільних рішень [19, с. 91].

Найбільш драматичним у цьому питанні є те, що законодавчі негаразди стали підґрунтям неабиякого поширення корупції у судовій сфері. Сьогодні вітчизняне правосуддя «хворіє» на зловживання правом. Встановити певний компроміс у точному визначенні умов суддівської дискреції може дозволити концепція призначення покарання на основі об'єктивно-суб'єктивного принципу (підходу). Вона полягає у тому, – зауважує Д.С. Дядькін, – що «всі обставини, які впливають на покарання, мають бути по можливості закріплені і формалізовані в нормах кримінального закону. І це є об'єктивна складова призначення покарання. Стосовно обставин, ступінь впливу яких на покарання точно встановити неможливо, то мають бути закріплені межі, в рамках яких їх роль буде точно визначатися правосвідомістю (суддівським розсудом) суб'єкта призначення покарання. Це вже буде суб'єктивна складова загального об'єктивно-суб'єктивного підходу щодо призначення покарання» [16, с. 129 – 130].

Варто зазначити, що бальні системи призначення покарання (котрі відображають суспільну небезпеку вчиненого злочину і пом'якшуючі (обтяжуючі) обставини у певній кількості балів) передбачені законодавством та успішно застосовуються судовій практиці окремих зарубіжних держав. Так, федеральні суди США при призначенні покарання керуються, зокрема, рекомендаціями Комісії з призначення покарання («Федеральне керівництво з призначення покарання»). Зазначене Керівництво передбачає: 1) врахування двох базових чинників при призначенні покарання – ступеня тяжкості вчиненого злочину та попередньої кримінальної історії обвинувачуваного; 2) 43 рівні небезпеки (тяжкості) злочинів, які диференціюються за таким принципом: чим більш суспільно небезпечний злочин, тим вищий рівень небезпеки злочину (наприклад, проникнення до чужого володіння має базовий рівень 4, а викрадення людей – 32); 3) 6 категорій кримінальної історії осіб, що вчинили злочини; 4) докладні таблиці з призначення покарання (за видами і мірою), з максимумом і мінімумом щодо різних злочинів та окремо для злочинів, вчинених рецидивістами; 5) перелік обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання (передусім вони враховують тяжкість вчиненого діяння та наявність чи відсутність

дієвого каяття з боку винного, роль особи у вчиненні злочину групою осіб, а також посткримінальну поведінку винного, перешкоджання здійсненню правосуддя); 6) перелік кваліфікуючих ознак злочинів, за наявності яких базові рівні обов'язково збільшуються на певну кількість одиниць, що тягне за собою більш суворе покарання, та ін. [20, с. 255].

У кримінальному законодавстві Іспанії встановлено багаторівневу систему покарань і формалізовані правила призначення покарання. Зокрема, у ст. 66 іспанського Кримінального кодексу визначено: якщо у справі є одна або декілька пом'якшуючих обставин, суд призначає покарання, орієнтуючись на нижню межу встановленої законом санкції, і навпаки, за наявності у справі однієї або декількох обтяжуючих обставин – орієнтуючись на верхню межу покарання. Визначено законом рівні градаций покарання у разі призначення покарання за незакінчений злочин (ст. 62), за злочин, вчинений у співучасті (ст. 63), за сукупністю злочинів (ст.ст. 76 – 77) [21].

Італійський законодавець встановив відносно формалізованих «арифметичні» правила про підвищення чи пониження наполовину, третину, дві третини або в інтервалі від однієї третини до половини від передбаченої санкцією статті міри покарання [22]. У російському законодавстві містяться схожі положення, що регламентують порядок призначення покарання (рівні його градаций) за наявності пом'якшуючих обставин (ст. 62), за наявності вердикту присяжних про пом'якшувальність (ст. 65), за незакінчений злочин (ст. 66), при рецидиві злочинів (ст. 68) [23].

У напрямі формалізації призначення покарання і вітчизняним законодавцем зроблені певні кроки. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року [24] ст. 68 Кримінального кодексу України доповнено положеннями, які регламентують порядок призначення покарання за готування до злочину (ч. 2) та замах на злочин (ч. 3). Крім того, цей Кодекс доповнено ст. 69¹, яка визначає порядок призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.

Загалом ці зміни можуть заслуговувати на підтримку. Водночас спостерігається невиправданий вибірковий підхід законодавця щодо запозичення позитивного іноземного досвіду в частині формалізації призначення покарання. Так, залишається незрозумілим, чому не визначені правила призначення покарання при рецидиві злочинів і за злочин, вчинений у співучасті,

а також – за сукупністю злочинів (необхідно визначити, в яких саме випадках має застосовуватися принцип поглинення, а в яких – повне або часткове складання призначених покарань). У цьому контексті варто погодитися з українським дослідником Є.В. Полянським, який пропонує оцінити і запозичити (при можливості) деякі елементи американської федеральної системи призначення покарання: передбачити в українському кримінальному законодавстві спеціальні правила призначення покарання за необережні злочини, за вперше вчинені умисні злочини невеликої та середньої тяжкості [25, с. 3 – 4].

Таким чином, резерв для вдосконалення кримінального законодавства існує. Водночас постають і такі запитання. Чи можливо взагалі, щоб найближчим часом у Кримінальному кодексі України або в іншому правовому акті (наприклад, подібно до американських рекомендацій Комісії з призначення покарання) були закріплені положення, що чітко (комплексно і системно) визначатимуть: який вид і міра покарання, з урахуванням конкретних обставин, мають бути застосовані до особи за вчинення певного злочину? Чи годі сподіватися – запропоновані вченими і практиками різні моделі формалізації призначення покарання так і залишаться на рівні кримінально-правової доктрини? Доводиться констатувати, що вірогідним якраз видається останнє припущення. Певною мірою це пов'язано також із небажанням суддів бути максимально обмеженими при визначенні виду і міри покарання. Проведеними дослідженнями встановлено: судді вважають недоцільним встановлення у законодавстві формалізованих критеріїв призначення покарання [26, с. 362; 27, с. 198; 28, с. 48 – 49].

Отже, суди наразі при призначенні покарання мають керуватися лише принципами призначення покарання (законність, справедливість, гуманність покарання, визначеність та обґрунтованість покарання у судовому вироку, індивідуалізація покарання) та загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК України). При цьому, звичайно, не можуть залишатися без уваги і спеціальні засади призначення покарання (ч. 3 ст. 43, ст. ст. 68, 69¹, 70, 71, 103 КК України).

Література

1. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. [монографія] / М.И. Бажанов. – К. : Вища школа. Головное изд-во, 1980. – 216 с. 2. Мельник М.І. Призначення покарання. [лекція] / М.І. Мельник. – К. : Українська академія внутрішніх

- справ, 1994. – 38 с. 3. Становский М.Н. Назначение наказания. [монография] / М.Н. Становский. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 1999. – 480 с. 4. Российское уголовное право : курс лекций. – Т. 2. Наказание / под ред. проф. А.И. Коробеева. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1999. – 500 с. 5. Курс российского уголовного права. Общая часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М. : Спарк, 2001. – 767 с. 6. Научно-практический комментарий Кримінального кодексу України / за заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. – К. : «Форум», 2001., у 2-х ч., Частина загальна. – 624 с. 7. Научно-практический комментарий до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с. 8. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. четверте, доповн. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 1208 с. 9. Научно-практический комментарий Кримінального кодексу України. – 5-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2008. – 1250 с. 10. Научно-практический комментарий до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с. 11. Благоев Е.В. Применение уголовного права (теория и практика). [монография] / Е.В. Благоев. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 505 с. 12. Курс уголовного права. Общая часть. Том 2 : учение о наказании. Учебник для вузов / Под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и канд. юрид. наук, доц. И.М. Тяжковой. – М. : ИКД Зерцало. – М., 2002. – 464 с. 13. Кримінальне право України. Загальна частина. [підручник]. – Вид. 4-те, переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – 376 с. 14. Уголовное наказание (монографическое исследование) / рук. авт. кол. : Ю.С. Шемшученко, Ю.А. Титаренко. – Киев – Донецк, 1997. – 320 с. 15. Рагимов Р.А. Проблемы назначения наказания (по материалам Республики Дагестан) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминологии; уголовно-исполнительное право» / Р.А. Рагимов. – Махачкала, 2002. – 20 с. 16. Дядькин Д.С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход : [монография] / Д.С. Дядькин. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 510 с. 17. Ковалев М.И. Советское уголовное право : курс лекций. вып. 2. / М.И. Ковалев. – Свердловск, 1974. – 226 с. 18. Севастьянов А.П. Пределы судейского усмотрения при назначении наказания : дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминологии; уголовно-исполнительное право» / А.П. Севастьянов. – Красноярск. – 2004. 19. Яковлев А.М. Принципы социальной справедливости и основания уголов-

ной ответственности / А.М. Яковлев // Советское государство и право. – 1982. – № 3. – С. 88 – 91. 20. Савченко А.В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Андрій Володимирович Савченко. – К., 2008. – 616 с. 21. Уголовный кодекс Испании / под ред. и с предисл. докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой и докт. юрид. наук, проф. Ф.М. Решетникова. – М.: изд-во ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с. 22. Уголовный кодекс Италии / науч. ред. Р.М. Асланова; пер. с итал. Е.Р. Шубиной. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2003. – 53 с. 23. Уголовный кодекс Российской Федерации: офиц. текст: по сост. на 10 февр. 2009 г. – М.: Омега-Л, 2009. – 192 с. 24. Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 24. – Ст. 236. 25. Полянский С.Ю. Призначення покарання за кримінальним правом США: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Євген Юрійович Полянский. – Одеса, 2007. – 18 с. 26. Веллев С.А. Принципы назначения наказания. [монография] / С.А. Веллев. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 386 с. 27. Іванюк Т.І. Обставини, що пом'якшують покарання, за кримінальним правом України : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Тетяна Іванівна Іванюк. – К., 2006. – 203 с. 28. Непомнящая Т. Формализация назначения наказания / Т. Непомнящая. – Уголовное право. – 2006. – № 4. – С. 48 – 49.

В.В. Навроцька

(доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ)

СТИМУЛЮВАННЯ ДО ДАЧІ ПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ ШЛЯХОМ НАДАННЯ ГАРАНТІЇ ПРИЗНАЧЕННЯ М'ЯКШОГО ПОКАРАННЯ ПЕВНОГО СТРОКУ ТА РОЗМІРУ

Інколи покарання, призначене за вчинення злочину одним злочинцем, виявляється значно меншим, ніж покарання, яке може бути призначене за вчинення того ж діяння декількома людьми (особливо при такій кваліфікуючій ознаці як «вчинення злочину групою осіб»).

Тому злочинці, які «попалися», нерідко намагаються взяти всю вину на себе, дають завідомо неправдиві показання, при-